Berättande historia – om narrativa och historiska personer i evangelierna

Håkan Bengtsson

Hur kommer det sig att Maria Magdalena oftast framställs som en före detta prostituerad när evangelierna inte presenterar henne så? Varför är bilderna av Judas i Johannesevangeliet mörkare än i de andra evangelierna? Denna artikel behandlar frågan om hur personer i evangelieberättelserna ibland förstås på annorlunda sätt, jämfört med bibeltexterna. Ofta grundar sig populära tolkningar av de något undanskymda personerna i evangelierna mer på efterkonstruktioner, än på själva bibelberättelserna. Jag ska inleda med att kort diskutera Judas Iskariot och Maria Magdalena och sedan ge några konturer till personerna Maria, Marta och Lasaros, vilka förekommer i evangelietexten i 3:e årgången, på Helga Trefaldighets dag.

Det finns inga goda skäl att betvivla den historiska existensen av de flesta vanligt förekommande personerna i evangelierna: Jesus, lärjungarna, kvinnorna, Herodes söner och Pontius Pilatus. Ibland som i fallet Pilatus har man hittat en arkeologisk referens till hans namn. I Caesarea vid havet fann man 1961 hans namn på en romersk inskription. Andra personer som Maria Magdalena är omberättade i evangelierna, men inte går inte att finna i källor oberoende Nya testamentet. Det går att analysera evangelierna och få fram resultat med vår tids historiska metoder, men det är förknippat med tålmodig forskning. Vår historieforskning görs på grundval av källor och metoder och blir i bästa fall goda rekonstruktioner. Det har länge framhållits i bibelforskningen att evangelierna är texter som vill övertyga och dra med läsaren eller åhöraren in i trons och berättelsernas fält. Medvetna evangelieuttolkare bör alltid ha dessa förhållanden i bakhuvudet.

Evangeliernas berättelseprogram

Det är ingen tillfällighet att evangeliernas författare valt att skildra just de personer som förekommer i dem. Personerna behövs i respektive evangelieförfattares narrativ. Jag vill kalla det berättelseprogram. Varje evangelist har valt ett övergripande perspektiv för sin presentation av Jesus: Matteus, uppfyllelsen av skrifternas löften; Markus, den missförstådde och lidande Messias; Lukas, hela världens räddare; samt Johannes, Guds logos som blev människa. Mot bakgrund av denna generalisering bör man veta att dessa berättelseprogram modifieras, varieras och utvecklas i respektive evangelieskrift. Berättelsevärlden är dynamisk.

Texternas berättelsepluralism kan fördunklas genom att Bibeln och speciellt evangelierna är helig skrift och läsningen av dem förväntas förmedla ett enhetligt budskap. I den protestantiska traditionen har Bibeln i teorin en mer självständig ställning gentemot kyrkans andra auktoriteter. I praktiken lutar även protestantiska bibeltolkningar på traditioner vilka inspirerats av Luthers reformatoriska program. Förenklat kan man säga att de flesta bibeltolkare förstår texterna i ljuset av redan etablerade tolkningstraditioner.

Vi möter alltså en rikedom av detaljer och variationer i de olika bibelböckerna. På ett sätt är det lättare att hantera berättelserna på själva textplanet, utan att beakta historiska eller dogmatiska frågor. De litterära karaktärerna i evangelierna erbjuder olika vinklingar och varianter, även om det rör samma personer. När man gör en narrativ analys måste man hålla isär de olika evangeliernas program. De olika berättelseprogrammen är komplexa, vilket även gör en sådan läsning av evangelierna snårig. Det gäller att motstå önskan att se en ganska enhetlig och förenklande bakgrund till karaktärerna. Vi läser gärna

berättelserna selektivt och harmoniserar, medvetet eller omedvetet. Någonstans vill vi att ”den riktige Jesus” eller ”den sanna Maria Magdalena” ska träda fram. Som ett exempel tror vi ofta att kvinnan som smörjer Jesus smörjer hans fötter, vilket hon i gör i Lukas (7:37-38). I Matteus och Markus däremot, smörjer hon Jesus huvud (Markus 14:3 med par. i Matt 26:6-7). Skillnaden i berättelserna har olika narrativa och teologiska poänger. Både predikanter och forskare gör ett misstag om de försöker harmoniera dem.

Tack vare modern forskning på det utomkanoniska materialet från 100-400-talet vet vi att andra förståelser av personerna i evangelierna var möjliga redan strax efter de skrevs ner. Denna dimension i förståelsen av evangelierna texter är den som ofta kallas texternas reception. Det vill säga, hur texterna har förståtts och tolkats i sammanhangen efter deras nedtecknande. De skrifter som det gäller i detta sammanhang är till exempel Thomasevangeliet och Mariaevangeliet. I fallet med evangelierna blir kanoniseringen i mitten av 300-talet en avgörande faktor för texterna som auktoriteter, vilket inte skedde med de andra skrifterna. Evangelierna kan dock vara knapphändiga med just den information som de initierade läsarna skulle vilja ha mer av, till exempel hur det gick till när Jesus uppstod. Det är inte så konstigt att man försöker fylla i luckorna i berättelserna, samtidigt som man försöker likrikta förståelsen av personer som Judas och Maria Magdalena just under samma tid. Det gäller ofta just sådana personer i texterna som skulle komplicera de mer ”kanoniska” tolkningarna.

Judas

Den kanske mest nagelfarne och misshandlade personen i evangelierna är Judas Iskariot. Mest negativ är bilden av honom i Johannesevangeliet där han framställs som en av de tolv som tagit steget utanför kretsen och överlämnat Jesus till myndigheterna. Han var en djävul, en tjuv och en ”fördärvets person”, på grekiska *ho hyois tēs apōleias* (Joh. 6:70, 12:6, 17:12). Matteus kommer inte så långt efter Johannes. Hos Matteus sålde Judas sin mästare för 30 silvermynt och hans självmord blev den fördömdes död (Matt. 26:14-16, 27:3-5). I sammanhanget måste noteras hur översättningen av Judas epitet, *ho paredōken/paradidous auton*, ”han som överlämnade/skulle överlämna honom” (ex. Markus 3:19, 14:44), blir till ”förrädaren”. Grekiskans *paradidōmi*, ”överlämna”, översätts i regel i svenska översättningar med ”förråda”, mot bakgrund av hans oväntade handling.

Evangelierna lägger lika mycket energi på att betonas förutsägelserna i skrifterna att Judas handlade som han gjorde (Joh. 17:12), som att förklara skälet till sveket. Det handlar alltså både om att evangelierna stigmatiserar Judas, men också om en slags krishantering då man frågar sig hur detta kunde hända, att Jesus blev överlämnad av en av de egna. Det är därför intressant att jämföra evangeliernas posttraumatiska skildringar av Judas med tvåhundratalets Judasevangelium. I Judasevangeliet framställs Judas som Jesus närmaste och mest insiktsfulle lärjunge. Här spelade Judasgestalten rollen av den som måste förråda Jesus i syfte att befria Jesus från hans mänskliga gestalt. Judas roll var både nödvändig och instrumentell. Judas var i sig ett offer för omständigheterna. Den senare tanken är vanlig i moderna skildringar av Judas.

För att summera framställningen om Judas: det finns inga historiska skäl att tvivla på att Judas var en av de tolv, som före Jesus arrestering hade kommit överens om att identifiera Jesus med en hälsningskyss så att han skulle kunna gripas. Demoniseringen, de olika versionerna av Judas självmord och Judas hör till evangeliernas berättelseprogram och vill förklara varför det svårförklarliga inträffade.

Maria Magdalena

När det gäller personen Maria Magdalena handlar problematiken främst om sexualiseringen av hennes bakgrund. I regel framställs hon som en före detta prostituerad, vilket inte bekräftas i bibeltexterna. I evangelierna nämns Maria Magdalena främst som ett vittne till Jesus korsfästelse, begravning och uppståndelse (t ex Markus 15:40-47 och Johannes 19:23). Lukas nämner henne i sammanhanget kring de kvinnor som med de andra lärjungarna följde Jesus (Lukas 8:1-2). Här nämns hon som ”Maria, hon från Magdala, som sju demoner farit ut ur”. Kombinationen uppståndelsevittne och exorciserad kvinna ekar också i det tillagda Markusslutet (16:9-11). I receptionshistorien dras sedan parallellen till Lukas skildring av kvinnan som smörjer och torkar Jesus fötter med sitt hår och Lukas angivelse att hon ”var en synderska” (Lukas 7:17). Vilken synd det röde sig om nämns ej, men oftast förutsätts att det rörde sig om sexualitet. Johannes har en liknande berättelse, men där är det Maria i Betania, som smörjer hans fötter (se nedan.) Denna Maria har dock inte associerats med sexualitet.

Hanna Stenström sammanfattar i artikeln “Minnet av Maria Magdalena” den historiska diskussionen om Maria Magdalena med följande slutsatser. Maria Magdalena var en de personer som följde Jesus till korsfästelsen och hon blev sedan en ledare och auktoritet i de tidiga kristna sammanhangen. Skälet var att hon mött den uppståndne Jesus. Sannolikheten för att Maria Magdalena hade ett förhållande med Jesus är liten. Jesus eget sammanhang bars av föreställningen att tidens slut var förestående och i en sådan miljö kom familj och sexualitet i andra hand.

Inte desto mindre har Thomasevengeliets ökända slut förbryllat. I Thomas 114:e logion försvarar Jesus Marias närvaro bland de manliga lärjungarna genom att säga att hon ska bli som en man. Mer spekulationer har Filippusevangeliet väckt där en beröring och en kyss mellan Jesus och Maria antyds. Både berättelsemässigt och historiskt är dessa belägg både disparata och svårtydda. Tydligare är de framställningar som finns i båda dessa skrifter samt i andra, att Maria fanns med i Jesus och apostlarnas sammanhang. Marias roll framhölls som viktig och positiv. Dan Browns spännande fiktion till trots, är den rimligaste slutsatsen att Maria Magdalena hörde till Jesus efterföljare och hon som sagt var en ledare. Evangelierna associerar inte hennes namn till sexuella överträdelser. Denna sammanblandning följer dock med långt fram i tiden hos bibelutläggare och predikanter. Sannolikt kan även en lokal legend från Jerusalem ha bidragit till cementeringen av bilden av Maria från Magdala som före detta prostituerad. Patriarken av Jerusalem, Sophronius (634–638) som var den som överlämnade stadens nycklar till kalifen Omar, skrev en krönika där berättar om Maria från Egypten. Denna kvinna hade levt ett fritt sexuellt liv, tills hon blev kristen och eremit i öknen. Sannolikt har den här typen av legender lästs tillsammans med det bibliska och efterbibliska materialet.

Marta, Maria och Lasaros i evangelierna

Till sist en kort inblick i Johannesevangeliets berättelseprogram när det gäller syskonen Marta, Maria och Lasaros. Som bekant delar Johannes in världen och tillvaron två sfärer, den goda och den onda. Syskonen Marta, Maria och Lasaros som bodde i Betania hör till de goda, till och med till dem som Jesus älskade (11:3, 5). Samtidigt fungerar de tre syskonen i texten som ett exempel på lärjungaskap. Senare i kapitel 15:14 kallar Jesus lärjungarna för sina vänner. Den insatte läsaren förstår är att lärjungarna står Jesus nära, men de är inte fullkomliga.

Marta, Maria och Lasaros förekommer också i Lukasevangeliet. Mest känt är berättelsen i 10:38-42 där Marta framställs som den som praktiskt organiserar och Maria sitter hos Jesus och lyssnar. Dessa två utläggs ofta som att Maria är idealet, medan Marta missar det viktiga. Hos Johannes är det Maria som smörjer Jesus fötter med dyrbar balsam och får erkännande av Jesus för sin handling (12:1-8). Hos

Johannes är Marta den som bekänner sin tro på Jesus (11:27). Lukas- och Johannesevangelierna har alltså en del relevanta textrelationer. De två evangelisterna framställer dock inte personerna på samma sätt.

Den amerikanske forskaren R. Alan Culpepper presenterade en banbrytande litterär analys av Johannesevangeliet i boken *Anatomy of the Fourth Gospel*. Här i Johannes kapitel 11 menar Culpepper att Jesus roll är den som ger liv och är uppståndelsen. Maria är hemma, medan Marta möter Jesus när han är på väg. Marta inleder en dialog där hon visar att hon tror på att Jesu kan hela sjuka. Men detta är inte tillräckligt. Dialogen brukar räknas till de så kallade johanneiska missförstånden där Jesus och den andra parten delvis talar förbi varandra. Marta har tagit det första steget, men inte omfamnat tanken på att Jesus är ”uppståndelsen och livet” (11:25), vilket hon till slut gör.

De tre syskonens samspel med Jesus kan läsas på följande sätt, om än något allegoriserande, enligt Culpepper: Marta är den som uttrycker tro och handling, Maria kärlek och vördnad och Lasaros innefattar hoppet om uppståndelse. De tre syskonen uttrycker var för sig tro, kärlek och hopp. Bara det är en vacker predikan.

Källor och vidare läsning:

Håkan Bengtsson, “’Undergångens man’: om utgestaltningen av Judas Iskariot i två moderna passionsspel”, *Svensk exegetisk årsbok*, 69, 2004, s. 115-136.

R. Alan Culpepper, *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design*, Fortress Press, Philadelphia 1983.

Elaine Pagels & Karen L. King, *Reading Judas: The Controversial Message of the Ancient Gospel of Judas*, Viking Penguin group, New York 2007.

Hanna Stenström, “Minnet av Maria Magdalena”, *Levande ord: tolkningar av abrahamitiska källtexter*, Studentlitteratur, Lund 2011, s. 183-200.

Mikael Winninge, ”Mysteriet Maria från Magdala. Historia och fiktion under de första seklerna*”, Vad, hur och varför? Reflektioner om bibelvetenskap*. *Festskrift till Inger Ljung*, Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 17, (red. Lina Sjöberg och Lars Hartman) 2006, s. 97-11.